

myntstudier

2011:1 - november

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Myntfynden i landsortskyrkor i det medeltida Sverige

Kenneth Jonsson

Bakgrund

Fynden med medeltida mynt i Sverige kan delas in i skatt-, lös- och hopade fynd. Skattfynden användes främst för att försöka lösa de många problemen kring hur olika mynttyper skulle kunna dateras och stod därför länge i centrum för diskussionen. Lösfynden var för få för att kunna utnyttjas forskningsmässigt. På 1950-talet började man uppmärksamma de s.k. hopade fynden i kyrkor, kloster och städer. En numera klassisk studie var Olaf Olsens arbete med danskt material (Olsen 1958). Många artiklar har därefter behandlat hopade fynd i Sverige innan Henrik Klackenberg 1992 skrev en avhandling om myntfynden i medeltida svenska landsortskyrkor (Klackenberg 1992) (fig. 1). Där presenterade han tolkningen att mynten representerar offerspill i kyrkorna, d.v.s. kyrkobesökare har tappat mynten i samband med offer på altaret eller i offerstocken. Eftersom de då hamnade på golvet, som kunde vara av jord, trä eller sten, kunde de vara svåra att återfinna (Klackenberg 1992, 35). Han redovisade också översiktligt fynden kyrka för kyrka i det medeltida Sverige (med undantag för Gotland) och Finland. Med utgångspunkt från detta material diskuterade han sedan monetariseringens förlopp, d.v.s. när mynt kom i allmänt bruk bland landsortsbefolkningen. Hans arbete citeras ofta, men de sammanställningar han redovisar är på regional nivå. Man saknar därför tabeller som

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare och redaktör är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s. inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

Fig. 1. Hagby rundkyrka i Småland. Här har man hittat inte mindre än 613 medeltida mynt när kyrkan grävdes ut 1965. Det är det största antal som har registrerats i en svensk landsortskyrka.

redovisar sammanställningar landskapsvis och på nationell basis, eftersom det gör materialet mer lättöverskådligt. Därför kommer sammanställningar av hans siffror som gäller de svenska fynden (d.v.s. exkl. Gotland, Skånelandskapen samt Bohuslän och Jämtland - här även Finland) att redovisas här för att man lättare ska kunna göra jämförelser mellan olika perioder, olika landskap. Att i tabellform redovisa för myntens olika ursprung hade blivit för omfattande, men de kommer att diskuteras i löpande text. Materialet kommer också att redovisas i form av kartor. Klackenbergs redovisning byggde på områden som i många fall överensstämde med stiftet. Här kommer materialet att redovisas efter landskap. Det finns fördelar och nackdelar med båda alternativen. Fördelen med landskap är att de idag är lättare att associera till.

Sedan Klackenberg skrev sitt arbete har ett stort antal fynd från kyrkor tillkommit (tab. 1), men det har här inte varit möjligt att inarbeta siffrorna från dessa fynd i de tabeller som kommer att redovisas här. Det finns också en del felbestämningar av mynt i de fynd som han redovisar, men inte heller här kommer hans siffror att korrigeras eftersom det bör göras när det har varit möjligt att gå igenom alla fynden på nytt.

De siffror som presenteras här bygger därför på fynden i Klackenberg. En sammanställning av antalet fynd redovisas i tab. 2 och fig. 2.

Klackenberg har översiktligt redovisat uppgifter om geografi, förvaltning, stadsutveckling, utgrävningsaktivitet, fyndens dokumentation m.m. och därför kommer här endast myntfyndens omfattning, utbredning och sammansättning att diskuteras och

Ormesberga	Småland	1954
Ryssby	Småland	2003
Lunda	Södermanland	2010
Torshälla	Södermanland	1966
Västermo	Södermanland	2009
Överselö	Södermanland	2010
Bälinge	Uppland	2009
Härlunda	Västergötland	2006-7
Södra Råda	Värmland	2002-4
Irsta	Västmanland	1917
Lilla Rytterne	Västmanland	2000, 2002
Sura	Västmanland	2001
Ventlinge	Öland	2008
Broby	Östergötland	1996
Klosterstad	Östergötland	1999
Lillkyrka	Östergötland	1994
Älvestad	Östergötland	2010

Tabell 1. Kyrkor med medeltida myntfynd som inte finns med i Klackenbergs 1992.

tolkas. En förnyad, mer detaljerad analys av materialet, är emellertid inte möjligt att genomföra här eftersom det skulle kräva betydligt mer utrymme. Analysen här blir därför mycket översiktlig. Varje period inleds med en mycket kortfattad mynthistorisk översikt. I slutet av varje period görs en översiktlig jämförelse med skattfynd men utan referenser till exakt vilka skatter som avses. Det skulle bli en omfattande notapparat om dessa uppgifter skulle tas med. Läsaren kan i många fall själv få fram uppgifterna t.ex. i SML eller Thordeman 1936. För litteratur om mynthistorien i allmänt finns litteraturförteckningar i Jonsson et al. 1995. I övrigt är notapparaten mycket sparsam, och begränsad till nyare litteratur eller artiklar som behandlar specialproblem.

Innan dess finns det emellertid anledning till några källkritiska kommentarer. Klackenbergs arbetar med kvantitativa termer, d.v.s. antalet mynt, när han diskuterar monetariseringens förlopp. Trots det har han inte definierat i kvantitativa termer vad han avser med monetarisering annat än när bruket av mynt som betalningsmedel fick en

allmän utbredning i Sverige (Klackenberg 1992, 41). Allmän utbredning syftar här på bönderna. Om man studerar hans bruk av antalet mynt i kyrkorna framgår däremot att om det finns ett eller fler mynt i en kyrka under en 50-årsperiod så anses området monetariserat. De mynt som hamnade på kyrkgolvet utan att tas tillvara igen utgör bara en liten del av de mynt som hanterades i kyrkorna. Trots detta faktum måste ett mynt under en så lång period som 50 år betraktas som ett mycket blygsamt krav för att uppfylla monetariseringsskravet. Om gränsen istället hade satts vid fem mynt kan resultatet följaktligen ha blivit helt annorlunda. Det finns därför skäl att vara kritisk till den faktiska (men ej redovisade) definitionen av monetarisering som han använder. Någon diskussion kring dessa grundläggande förutsättningar för undersökningen förekommer heller inte i Klackenbergs arbete.

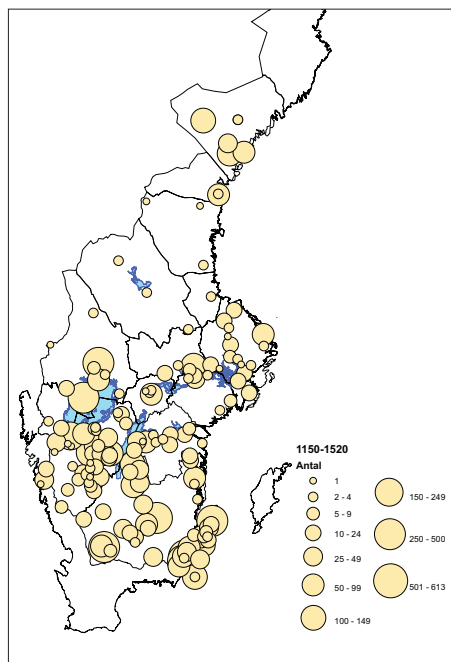

Fig. 2. Kyrkor med myntfynd från hela medeltiden (1150-1520). Medeltida gränser.

	<i>Kyrkor</i>	<i>Mynt</i>
Dalarna	5	8
Dalsland	4	26
Gästrikland	1	4
Hälsingland	3	4
Medelpad	2	59
Närke	4	99
Småland	32	2.526
Södermanland	7	81
Uppland	15	151
Värmland	8	602
Västerbotten	1	5
Västergötland	30	935
Västmanland	4	159
Ångermanland	5	270
Öland	12	583
Östergötland	12	196
<i>Totalt</i>		<i>6.182</i>

Tabell 2. Sammanställning av alla kyrkfynd under perioden 1150-1520.

Klackenbergs undersökning omfattar hela perioden 1150-1520, men i praktiken behandlar han bara perioden till mitten av 1300-talet. Anledningen är säkert att antalet mynt minskar drastiskt under första hälften av 1400-talet. Det borde, om man enbart utgår från kvantitativa jämförelser, betyda att användningen av mynt (monetariseringen) då minskade kraftigt. Befolkningsminskningen kan naturligtvis vara bidragande, men den inträffade redan under 1300-talets andra hälft. I så fall får man anta att digerdödens verkningar fick folk att kraftigt öka sina offer i kyrkorna. När digerdöden sen inte längre fanns i färskt minne minskade offren under första hälften av 1400-talet. En möjlig orsak till förändringar i offerfrekvensen kan också tänkas vara att liturgin blivit annorlunda.

Ett källkritiskt problem utgörs av det faktum att mynt kan ha präglats under en period, men hamnat på kyrkgolvet först under början av nästa period.

Med ledning av myntfyndens spridning betraktade Klackenberg myntfynden som offerspill vid altaret, offerstocken eller

helgonbilder i kyrkorna (Klackenberg 1992, 35-36). Kyrkfynden består nästan uteslutande av de lägsta valörerna.

Förekomsten av skulpturer, Kristusbild vid högaltaret, Mariabild vid sidoaltaret på nordväggen, kyrkans skyddshelgon vid sidoaltaret på sydväggen kan ses som en förutsättning för förekomsten av offerspill. De gjorde det ju möjligt att direkt offra till någon som kunde tjäna som en länk till Gud och därmed fanns också större möjligheter att det offer som gjordes skulle få avsedd effekt. Det kunde t.ex. gälla att en nära anförvant åter skulle bli frisk. I Sverige är de äldsta bevarade skulpturerna från mitten av 1100-talet (Bonnier 1987, 38; Åkestam 2010, 55). I princip blir det då också från denna tid som myntfynd förekommer i kyrkorna. Äldre mynt, d.v.s. vikingatida mynt, har på det medeltida svenska fastlandet bara hittats i Småland (Växjö domkyrka), Östergötland (Klosterstad [grav]; Allhelgonakyrkan i Skänninge; Viby) samt på Öland (Långlöt). Några är stadskyrkor, men vid den tidpunkten är de att betrakta som landsortskyrkor. Det är emellertid också möjligt att mynten kommer från en äldre aktivitet på platsen innan kyrkan byggdes. Som exempel kan nämnas de vikingatida mynt som hittades vid utgrävningen av Leksands kyrka i Dalarna och som huvudsakligen kommer från ett kristet gravfält på den plats där man senare byggde kyrkan (Jonsson 1982).

Det måste emellertid ha varit få kyrkor som hade råd att i ett tidigt skede skaffa skulpturer. I praktiken får man därför räkna med att förutsättningarna för offerspill inte bara var förekomsten av en kyrka utan även en ekonomi som var så god att man kunde göra den säkerligen stora investering som krävdes för att köpa skulpturer. I allmänhet får man räkna med att det kan ha skett först på 1200-talet, men säkerligen skedde det i många socknar inte förrän på 1300-talet eller eventuellt ännu senare. Den absolut största investeringen som varje församling

gjorde var naturligtvis att bygga en kyrka, som sedan ständigt krävde underhåll och till- och ombyggnader vilket måste ha varit synnerligen kostnadskrävande.

Det gör att när man källkritiskt ska bedöma utvecklingen av kyrkfynden är det inte enbart tillgången på mynt som måste tas med i beräkningen utan även förutsättningarna för offerspill så som de har skisserats ovan. Det betyder att det kan ha funnits god tillgång på mynt i en kyrkas närområde, men om det inte fanns skulpturer i kyrkan resulterade det ändå inte i något offerspill. Mot det kan man invända att om det fanns god tillgång på mynt borde ekonomin ha varit så god att man haft råd att köpa skulpturer. Då bör man betänka att mynt i sig inte indikerar att samhället var rikt utan mer att man använde mynt istället för varor vid transaktioner.

Kyrkfynden består nästan uteslutande av de lägsta valörerna. Det beror sannolikt på att det var själva offerhandlingen, inte storleken på offret, som var avgörande. Om mynt sen tappades bort eller försvann på kyrkgolvet var det naturligtvis också svårast att återfinna de minsta mynten. Före ca 1290 hade mynt efter svealändsk mynträkning dubbelt så hög vikt som de götaländska och de tappades därför troligen bort i mindre omfattning.

Under det inledande skedet av den medeltida myntningen var de svenska myntens silverhalt mycket hög i ett internationellt perspektiv eller ca 95%. En hög silverhalt är normalt en indikation på en stark ekonomi, men samtidigt var den svenska myntningen blygsam vilket sannolikt bidrog till att halten kunde bibehållas så länge på en hög nivå. I längden kunde emellertid inte utvecklingen i Sverige skilja sig från utvecklingen i Europa. Ca 1250 inleddes följaktligen en fortlöpande minskning av silverhalten i de svenska mynten. För importerade mynt hade denna utveckling inletts tidigare eller betydligt tidigare. När myntens köpkraft efterhand under medeltiden minskade blev också förutsättningarna för offerspill högre eftersom

varje mynt representerade ett lägre värde.

Som kommer att framgå nedan finns det ett stort källkritiskt problem i det faktum att ett eller ett fåtal enskilda fynd kan utgöra en mycket stor andel av den totala fyndmängden i ett landskap eller t.o.m. under en period. De slutsatser som kan dras utifrån idag tillgängligt material kan därför komma att behöva revideras när nya undersökningar har genomförts.

Perioden 1150-1200

På det svenska fastlandet inleddes, med den kunskap som vi har idag, den medeltida fastlandsmyntningen i Lödöse ca 1150 (fig. 3). Mynten präglades där i kungens regi efter götaländsk mynträkning. Fr.o.m. ca 1180 känner vi till en kunglig myntning i Sigtuna efter svealändsk mynträkning. Förutom de mynt som präglades på dessa två orter förekommer importerade mynt från främst Tyskland och Norge, men även gotländska mynt får räknas till denna grupp eftersom de präglades efter gotländsk mynträkning. Det är endast i Mälarländskapen som den lokala svealändska myntningen dominerar myntcirkulationen. I västra Götaland utgjorde de lokala götaländska mynten uppenbarligen en blygsam andel av de cirkulerande mynten, som dominerades av norska och tyska mynt. De gotländska mynten var helt dominerande i myntcirkulationen på Öland samt i Småland och Östergötland.

Myntningen på Gotland hade inletts ca 1140 och skedde helt i gotländsk regi med

Fig. 3. De äldsta medeltida mynten på det svenska fastlandet präglades i Lödöse ca 1150. De har ännu inte hittats som lösfynd i en svensk kyrka. Detta ex. ingår i ett skattfynd från Bårarp, Halland.

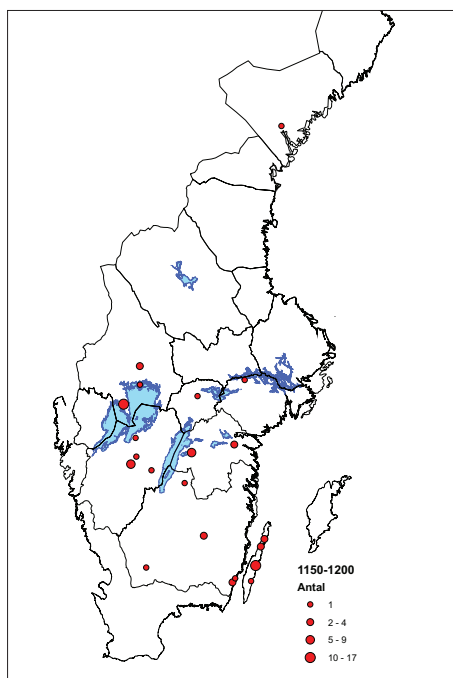

Fig. 4. Kyrkor med myntfynd från perioden 1150-1200.

egen mynträtt (Myrberg 2008). Vem eller vad som var ansvarig för myntningen är okänt, men den har säkerligen sanktionerats av det gotländska alltinget. Det är heller inte känt var myntningen ägde rum före 1288, då man får räkna med att staden Visby var ansvarig för myntningen och att den skedde i staden.

Fynden med mynt från denna period är mycket begränsade (tab. 3 och fig. 4). Det högsta antalet mynt i en kyrka är 17 ex. varav 3 götaländska och 14 gotländska och avser Långlöts kyrka på Öland. Botilsäters kyrka i Värmland har näst flest antal med 11 ex., varav en majoritet är norska och resten är götaländska och gotländska. Förutom i dessa landskap finns kyrkor med fler än ett ex. i Småland, Västergötland och Östergötland. I Mälardalskapen finns däremot som mest ett ex. i en kyrka. Kanske något förvånande finns en norrländsk kyrka representerad.

En jämförelse med skattfynden visar att

	<i>Kyrkor</i>	<i>Mynt</i>
Närke	1	1
Småland	5	10
Södermanland	1	1
Värmland	3	14
Västergötland	4	9
Ångermanland	1	1
Öland	4	23
Östergötland	2	10
<i>Totalt</i>	<i>21</i>	<i>69</i>

Tabell 3. Kyrkfynd under perioden 1150-1200.

Väst Sverige under denna period har ett flertal fynd, alla helt dominerade av importerade mynt, främst tyska och norska. Två av skatterna från periodens allra sista år innehöll tusentals mynt och dessvärre hittades de på 1700-talet och är därför synnerligen bristfälligt dokumenterade. Det gäller Årebol i Dalsland (ca 15.000 ex.) och Kockhem i Västergötland (ca 4.000 ex.). Båda dominerades av tyska och norska mynt. I sydöstra Sverige finns ett antal skatter i Kalmartrakten och på Öland, alla totalt dominerade av gotländska mynt. I Östergötland kom 2009 en skatt i en grav i Skänninge med två separata delar, en med gotländska (som var den lokala valutan) och en med svealändska mynt (Golabiewski Lannby 2009). I Mälardalen och norrut till Gästrikland finns ett flertal skatter som helt består av svealändska mynt eller med ett lite inslag av gotländska mynt.

Jämförelsen visar att det kan finnas stora mängder mynt i cirkulation utan att det ger ett motsvarande genomslag i kyrkfynden.

Perioden 1200-1250

I Svealand och Götaland infördes ett system med återkommande myntförnyelser efter ett visst antal år eller i samband med tronskiftet. Det betydde att man var tvungen att växla till sig mynt av en ny typ (t.ex. i relation tre nya mot fyra gamla). Efter en kort övergångsfas blev den äldre typen sedan inte längre giltig. Det förklarar det stora antalet typer under denna period och systemet medförde också

	<i>Kyrkor</i>	<i>Mynt</i>
Medelpad	1	2
Närke	2	2
Småland	14	32
Södermanland	2	7
Uppland	3	10
Värmland	3	18
Västergötland	12	23
Ångermanland	3	10
Öland	5	37
Östergötland	3	5
<i>Totalt</i>	<i>48</i>	<i>146</i>

Tabell 4. Kyrkfynd under perioden 1200-1250.

att det blev olönsamt att deponera skatter i form av mynt eftersom man då fick en negativ ränta på sitt kapital.

Antalet myntfynd i kyrkorna har nu mer än fördubblats (tab. 4), men perioden rymmer många frågetecken vad gäller den svealändska myntningen (fig. 5). Antalet mynt i hopade fynd i kyrkor är fortfarande begränsat (fig. 6) och skattfynden är mycket sällsynta med undantag för på Öland och angränsande fastland (Möre). Kyrkorna i Norrland och Svealand innehåller som mest 4 mynt, främst svealändska men även gotländska. Två fynd från Uppland (Flasta mur och Gamla Uppsala), vardera med annars okända typer, visar emellertid potentialen för myntfynd från denna tid i grävningar i kyrkor som tillhör denna tid. Eftersom kyrkobyggandet tar fart relativt sent i denna del av Sverige är antalet kyrkor begränsat. Sigtuna har många tidiga kyrkor, men de ingår inte eftersom de ligger i en stad.

Fig. 5. Johan Sverkersson 1216-1222. Penningar präglade ca 1200-1250 efter svealändsk mynträkning är mycket ovanliga i kyrkfynden. Fors kyrka, Södermanland.

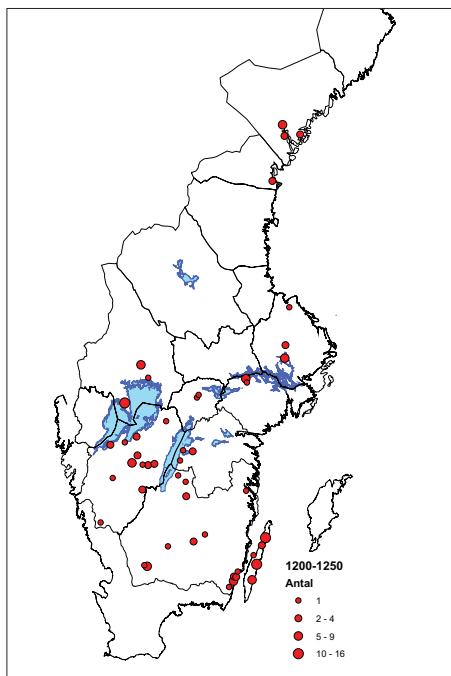

Fig. 6. Kyrkor med myntfynd från perioden 1200-1250

Även i övriga Sverige är antalet mynt inte imponerande med Öland (Källa - 16 ex. och Långlöt 11) och Värmland (Botilsäter - 12) i topp precis som under föregående period. I Botilsäter är det fortsatt norska mynt som dominerar. Öland och Värmland belyser åter en av de källkritiska aspekterna eftersom det i båda fallen är de minsta mynten som ger de rikaste fynden i svenska kyrkor under denna tid. På Öland är det gotländska och i Värmland norska mynt.

Västergötland och Småland har många men små fynd och Östergötland har fortfarande påfallande få fynd.

Sammanfattningsvis har fynden en klar slagsida till västra Sverige. En bidragande orsak kan vara att den lokala myntningen inleddes i Lödöse redan ca 1150 och från ca 1200 har den uppenbarligen varit av stor omfattning. Det gör att tillgången på mynt och därmed även bruket av mynt fick större

omfattning redan under denna tid. Enligt samma resonemang borde även sydöstra Sverige (Småland, Öland och Östergötland) ha många fynd eftersom man där använde gotländska mynt som börjat präglas redan ca 1140. Det är emellertid bara på Öland och Möre som kontakter med Gotland resulterat i rika myntfynd. Fynden i Östergötland är helt koncentrerade till den västra delen av landskapet, där det också finns en grupp med stenkyrkor som dendrodaterats till tidigt 1100-tal. Kanske har dessa kyrkor därmed också haft råd med tidiga skulpturer i kyrkorna, d.v.s. förutsättningarna för of-ferspill har varit bättre här än i övriga delar av Östergötland.

Det finns som nämnt få skattfynd att göra jämförelser med. De som finns har framför allt påträffats i sydöst och är helt dominerade av gotländska mynt. Det är även där (Öland) som myntfynden i kyrkor är störst. I Norrland och Svealand finns två skatter med svealändska mynt, men även en från Närke (Lerbäck 1680), där bara två gotländska mynt är dokumenterade. I Västergötland finns en skatt (Dimbo) med bara svealändska mynt, d.v.s. icke-lokala mynt vilket inte borde vara fallet och det måste vara speciella omständigheter kring detta fynd.

Perioden 1250-1300

Myntningen ökade kraftigt i omfång under perioden. Nya myntverkstäder inrättades i östra Götaland (fig. 7) och av Magnus Ladulås testamente 1285 framgår att myntningen skedde på åtta platser (Nyköping, Uppsala, Västerås och Örebro i Svealand och Jönköping, Skara, Skänninge och Söderköping i Götaland (DS 802; SDHK 1302). Kalmar och Lödöse var också verksam under en del av perioden. Kontrollen ökade genom att man mot slutet av perioden införde särskiljande utformning av motivet. Det sammanföll med att fr.o.m. senare delen av Magnus Ladulås regering blir mynten nationellt gångbara oavsett om de präglats efter svealändsk eller

	Kyrkor	Mynt
Dalsland	3	7
Medelpad	1	1
Närke	2	3
Småland	21	169
Södermanland	2	6
Uppland	6	8
Värmland	3	104
Västergötland	16	50
Västmanland	1	3
Ångermanland	3	11
Öland	6	22
Östergötland	5	12
<i>Totalt</i>	<i>69</i>	<i>396</i>

Tabell 5. Kyrkfynd under perioden 1250-1300.

götaländsk mynträkning. Kort tid innan hans död 1290 eller i början av Birger Magnussons regering 1290-1318 infördes den svealändska mynträkningen även i Götaland när man samtidigt övergick till att prägla tvåsidiga mynt.

Återigen har det skett mer än en fördubbling av antalet kyrkfynd jämfört med föregående period (tab. 5 och fig. 8). Ökningen är emellertid till stor del kraftigt koncentrerad till Småland och Värmland som båda har ökat mer än fem gånger och står för 69% av hela materialet mot 34% under föregående period. För Värmlands del kommer fynden från enbart tre kyrkor, varav två har mycket rika fynd.

I Medelpad, Södermanland, Uppland och på Öland minskar däremot antalet mynt även om det i flera fall är fråga om mycket låga

Fig. 7. Valdemar 1250-1275. Penning efter götaländsk mynträkning. Vid mitten av 1200-talet infördes götaländsk mynträkning i Småland, Östergötland samt på Öland. I Östergötland upprättades samtidigt mynthus i Skänninge och Söderköping. Rogslösa kyrka. Östergötland.

siffror. Det är inte sannolikt att skillnaden speglar den faktiska utvecklingen utan det visar snarast hur enskilda fynd starkt kan påverka resultaten på landskapsbasis. Det framgår också av det faktum att antalet fyndplatser inte minskar i något landskap. Det pekar på att det sker en ökning av myntanvändningen som är generell i hela landet. Ökningen är kraftigast i Götalandskapen, men trots allt uppenbarligen betydligt mindre i Svealandskapen med undantag för Värmland. Det samma gäller för Mälارlandskapen, där det under alla perioder finns få kyrkor som har blivit utgrävda, är mynt nu etablerade i alla områden som är uppodlade i Mellan- och Sydsverige. Nedgången på 40% i antalet mynt på Öland beror mest på tekniska faktorer, d.v.s. periodindelningen för gotländska mynt som gynnat den föregående perioden. Med början ca 1250 hade myntcirkulation i östra Götaland reglerats till förmån för gotländska mynt. Det borde ha medfört att färre gotländska mynt skulle vara representerade i kyrkfynden. Enligt SDHK 905 (DS 54) räknades ännu 1271 enligt gotländsk mynträkning på Öland. Västergötland har fortsatt många men små fynd.

Sammanfattningsvis betyder det att fynden pekar på att Götaland (dit Värmland även kan räknas) stärker sitt grepp som det ekonomiskt ledande området på det svenska fastlandet. Även om fynden p.g.a. varierande utgrävningsfrekvens kan ge en delvis felaktig bild av utvecklingen finns det annan information som kan stödja denna tolkning. I Götaland etablerades tidigt under perioden ett antal kungliga myntorter i den östra delen och i Kalmar under den senare delen av perioden. Det talar för att dessa områden nu blivit så viktiga för kungamakten att en kontroll av myntcirkulationen upplevdes som nödvändig. Före 1200-talets mitt hade myntcirkulationen i dessa områden helt dominerats av gotländska mynt. I Svealand, d.v.s. Mälارlandskapen sker också en nyetablering av myntorter, men det är tveksamt om

de får någon större betydelse förrän under den senare delen av perioden.

Skattfynden är fortsatt få och domineras totalt av den skingrade, men väl dokumenterade, skatten från Brunnsgården (Styra), Östergötland med ca 24.300 ex. Nedläggningstiden är sannolikt ca 1277 och den består i princip bara av gotländska mynt. Två skatter från Lagmansberga ligger såväl geografiskt som tidsmässigt nära (nedläggningstid under senare delen av Magnus Ladulås 1275-1290 regering). De är summariskt beskrivna liksom en skatt från Tystberga med 960 ex. Övriga skatter är mycket små och sammantaget visar de att myntningen blivit mycket omfattande. En mycket dåligt dokumenterad skatt från söder om Stockholm innehöll uppenbarligen endast svealändska penningar från Valdemar/Magnus Ladulås med en krona (Rasmusson 1931, 383-384).

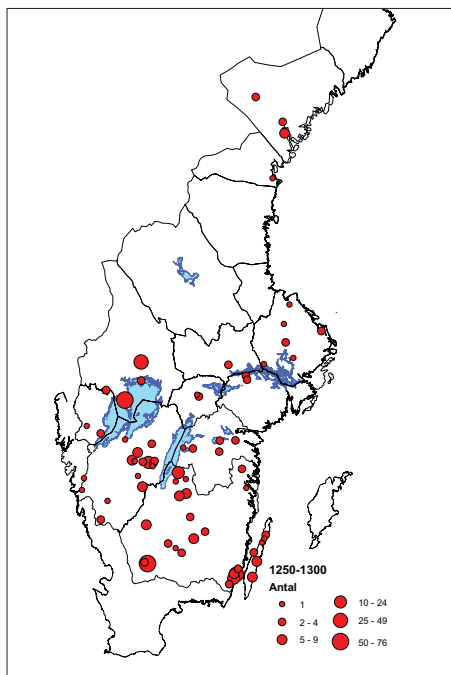

Fig. 8. Kyrkor med myntfynd från perioden 1250-1300.

Perioden 1300-1350

Inbördesstriderna under Birger Magnusson kan ha medfört att myntningen tillfälligt minskade, men fr.o.m. Magnus Eriksson 1319-1363 ökade myntningen åter kraftigt. Olika symboler på mynten syftar sannolikt på olika myntorter (fig. 9). Under en kort period, 1340-1355, var Sverige i en myntunion med Norge (Rasmusson 1943, 270 ff.). Orsaken kan ha varit att norska mynt börjat cirkulera i Västsverige vilket kan ha skapat problem. Den första skriftligt belagda myntförnyelsen skedde 1340.

Antalet mynt totalt har nu ökat med nästan två och en halv gång (tab. 6 och fig. 10). Inledningen präglas av interna politiska stridigheter som kan ha påverkat utvecklingen. Trenden med i stort sett samma antal undersökningar fortsätter likaså. Under perioden 1200-1250 hade Småland 39% fler mynt, därefter 62% fler under de två följande perioder för att under denna period ha 160% fler mynt. Den kraftiga ökningen kan förklaras av de danska borgarkrigsmynten i Hamneda kyrka (57 ex.) och att de dominerar av mynt som inte är präglade i Skåne utan på Själland (Roskilde). De måste därför ha representerat mycket låga värden eftersom borgarkrigsmynten var av nästan ren koppar och dessutom inte gångbara i Skåne, som var den närmaste danska landskapet. Med undantag för Värmland 136 ex.) har övriga landskap få mynt med Öland (36 ex.).

Fig. 9. Magnus Eriksson 1319-1363. Penning 1319-1340. Ca 1290 infördes en gemensam mynträkning på hela det svenska fastlandet. Under Magnus Erikssons regering finns också det första skriftliga belägget (1340) för en myntindragning. Det gör att denna mynttyp kan dateras med ledning av den uppgiften. Fännelslunda kyrka, Västergötland.

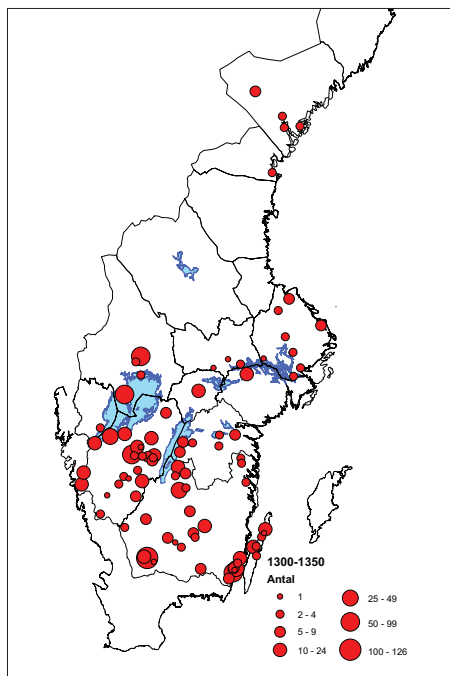

Fig. 10. Kyrkor med myntfynd från perioden 1300-1350.

Östergötland (28 ex.) och Uppland (26 ex.) i en klunga därefter.

Närke och Uppland är två landskap som ökar mer än snittet, men i båda fallen rör det sig om mycket små eller små absoluta tal.

För första gången finns nu ett kyrkfynd med mer än 100 mynt under perioden. Det gäller det ovan nämnda Hamneda med totalt 126 ex., följt av en trio bestående av Halltorp (Småland - 80 ex.), Nedre Ullerud (Värmland - 78 ex.) och Ullene (Västergötland - 77 ex.).

Även för denna period betyder det att Klackenbergs 50-årsindelning inte omfattar några gotländska mynt. Det är emellertid inget lätt problem att lösa eftersom det i brist på haltanalyser inte går att fastställa kronologin för de äldsta W-brakteaterna, som säkerligen hade införts 1288 efter stridigheterna mellan staden Visby och landsbygden.

Götaland stärker ytterligare sin ledande position, men den sydöstra delen (Småland)

	<i>Kyrkor</i>	<i>Mynt</i>
Dalsland	1	3
Medelpad	1	3
Närke	1	10
Småland	28	425
Södermanland	1	11
Uppland	8	26
Värmland	4	135
Västergötland	24	261
Västmanland	3	5
Ångermanland	4	17
Öland	7	36
Östergötland	6	28
<i>Totalt</i>	<i>88</i>	<i>960</i>

Tabell 6. Kyrkfynd under perioden 1300-1350.

är nu jämnbördig med Västra Sverige (Värmland och Västergötland). Norrland ökar mindre än genomsnittet, men antalen är låga.

Antalet skattfynd är även nu begränsat, och den enda skatten med mer än ett hundratal mynt är varken bevarat eller beskrivet.

Perioden 1350-1400

Perioden inleddes med att brakteater på nytt började präglas 1354 i samband med en myntförnyelse. Myntorterna täckte in hela fastlandet och varje ort hade sitt motiv. Digerdöden, krig och köpet av Skåne 1332 medförde akuta finansiella problem för staten. Det försökte man lösa genom en försämring av mynten som snart bestod av

Fig. 11. Albrekt av Mecklenburg 1364-1389. Stockholm, örtug ca 1370. Den äldsta svenska örtugstypen började präglas ca 1370 och har trekronor som motiv på åtsidan. Typen har ännu inte hittats i ett kyrkfynd vilket inte är så förvånande eftersom det är de låga valörerna som dominerar dessa fynd. Hallbergs samling Österbottens Museum, Vasa.

ren koppar vilket resulterade i en mycket kraftig inflation. Myntningen fick därefter reformeras och en ny myntserie med hög silverhalt infördes 1361/3. Om den ska räknas som den sista myntförnyelsen eller som en avlysning av den äldre myntserien framgår inte av de skriftliga källorna. För de nya mynten sänktes halten efter en kortare tid och även motiven förändrades delvis. En högre valör, örtug = 8 penningar, infördes ca 1370 (fig. 11).

Efter att Albrekt av Mecklenburg avsatts 1389 upphörde myntningen för att återupptas först ca 1405. Motsvarande skedde på andra håll i Europa och kan kopplas till befolkningsminskningen efter ett flertal utbrott av pesten.

Trots att myntningen upphörde avslutet av perioden fortsätter antalet mynt i fynden att öka, nu med 63% (tab. 7 och fig. 12). En bidragande orsak kan vara att

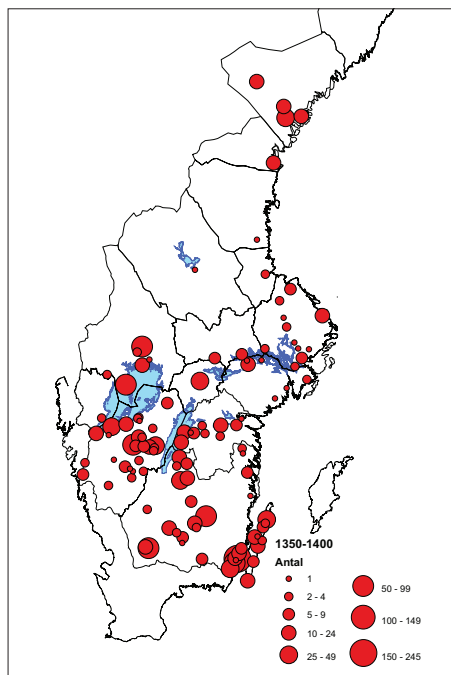

Fig. 12. Kyrkor med myntfynd från perioden 1350-1400.

	<i>Kyrkor</i>	<i>Mynt</i>
Dalarna	2	2
Dalsland	2	6
Gästrikland	1	2
Hälsingland	1	1
Medelpad	1	13
Närke	1	45
Småland	28	676
Södermanland	6	22
Uppland	11	47
Värmland	5	163
Västergötland	29	260
Västmanland	2	14
Ångermanland	4	70
Öland	11	123
Östergötland	12	73
<i>Totalt</i>	<i>116</i>	<i>1.517</i>

Tabell 7. Kyrkfynd under perioden 1350-1400.

inflationsmynten i början av perioden hade så lågt värde. Klart högre ökningstakt visar Mälardalen och Norrland som nu, från en låg nivå, börjar få en ökad myntcirkulation. I övrigt är samma landskap som tidigare allra rikast på fynd. Den högsta ökningstakten står emellertid Öland för med 240%, där tyska mynt nu utgör 22%, medan gotländska bara utgör 9%. Även om svenska mynt är fortsatt helt dominerande kan man ifrågasätta om de tyska mynten kommer in så tidigt i myntcirkulationen på ön.

Utländska mynt börjar nu sakta komma in i myntcirkulationen i södra Sverige (105 ex. i Småland och på Öland, men obetydliga antal i andra landskap). Det gäller då i princip enbart tyska mynt, men det är möjligt att en stor del av dem kan ha importerats först i början av nästa period. Myntningen i Danmark hade upphört 1377 och gotländska mynt spelade uppenbarligen ingen roll i myntcirkulationen. Ett källkritiskt problem utgörs här av det faktum att en myntgrupp med en symbol mellan två motvända kronor (LL XXIX). Den är uppenbarligen norsk (Lindstedt 1996, 18-19) och präglad 1355-1363, men har länge betraktats som

svensk och därför av Klackenborg tagits med bland de svenska. Lindstedt redovisar sammanlagt 148 ex. från medeltida svenska fastlandslandskap samt Öland. Av dessa kommer emellertid ett, sannolikt mindre, antal från städer. Rätteligen borde därför norska mynt betraktas som den största främmande myntgruppen i Sverige under denna period och de är även vanliga i skattfynden. Deras utbredning kan hänga samman med inbördesstriderna under slutet av Magnus Erikssons och början av Albrekt av Mecklenburgs regering. Magnus kontrollerade tidvis delar av västra Sverige och strider som utgick från norskt område nådde långt in i Sverige.

Efter en lång period av få skattfynd, sannolikt beroende på att man hade ett system med myntförnyelse, förekommer nu ett större antal skatter. Det kan förklaras med att systemet med myntindragningar upphörde ca 1363 och att mynten därefter kunde användas i förmögenhetsbildningen i form av depåer utan att kapitalet fick en negativ ränta. Skattfyndens sammansättning visar stora likheter med kyrkfynden. Olikheterna finns framför allt i Östergötland, där gotländska och tyska mynt nu är påtagliga inslag.

Perioden 1400-1450

Myntningen återupptogs ca 1405 och var inledningsvis uppenbarligen mycket omfattande. Bland myntorterna var det

Fig. 13. Erik av Pommern 1396-1439. Under Erik av Pommern började en ny valör att, abo, att präglas i Åbo. Den utvecklades efterhand till att bli ½ örtug (fyrek). Många av dem är hittade i städer och kloster. Dominikanerklostret, Sigtuna, Uppland.

	<i>Kyrkor</i>	<i>Mynt</i>
Dalarna	2	2
Dalsland	1	3
Medelpad	1	8
Närke	1	15
Småland	30	402
Södermanland	4	10
Uppland	6	18
Värmland	4	43
Västerbotten	1	1
Västergötland	25	103
Västmanland	2	24
Ängermanland	4	20
Öland	13	254
Östergötland	9	46
<i>Totalt</i>	<i>103</i>	<i>949</i>

Tabell 8. Kyrkfynd under perioden 1400-1450.

endast Stockholm som hade en kontinuerlig verksamhet. Västerås var speciellt mot slutet av perioden en viktig myntort, medan Söderköping myntade sporadiskt och Åbo hade antingen mycket liten eller mycket omfattande myntning (fig. 13).

Trenden med fler mynt i fynden bryts under denna period då totalantalet sjunker med 38% till strax under nivån för perioden 1300-1350 (tab. 8 och fig. 14). Minskningen blir än mer påtaglig eftersom Öland samtidigt mer än fördubblat antalet och därmed passar Västergötland, som uppvisar en minskning på 60%. Värmland uppvisar en mycket kraftig minskning på 74%. Sammantaget medför det att Västsveriges tidigare starka ställning nu har upphört. I Svealand klarar sig Västmanland mycket bra med en ökning på 71%, men den är helt hänförlig till en kyrka, S:ta Gertrud. I övrigt är det fråga om kraftiga minskningar och detsamma gäller för Norrlands del.

Befolkningsminskningen har säkert varit en bidragande orsak till minskningen, men det faktum att perioden präglas av en god ekonomi (vilket kan låta paradoxalt) som gjorde att man slapp den föregående periodens inflationsmynt. Mynt med höga

nominella värden medför sannolikt generellt mindre antal myntfynd i kyrkorna eftersom man då anstränger sig mer för att hitta mynt som kan ha hamnat på golvet.

Vad gäller fyndens sammansättning sker det dramatiska förändringar i södra och västra Sverige. I Småland minskar antalet svenska mynt med 95%, på Öland med 90%, i Värmland med 97%, i Västergötland med 98% och i Östergötland med 96%. Det vore rimligt att anta att det hänger samman med att det inte skedde någon myntning i Sverige ca 1390-1405. Då kunde utländska mynt komma i cirkulation och även under tiden fram till att de nya svenska mynten hade producerats i större mängder. Den danska myntningen hade ställts in redan tidigare och inte återupptagits förrän ungefär samtidigt med den svenska. Det borde därför vara tyska och gotländska mynt som kom in i stora mängder. Så är emellertid inte fallet.

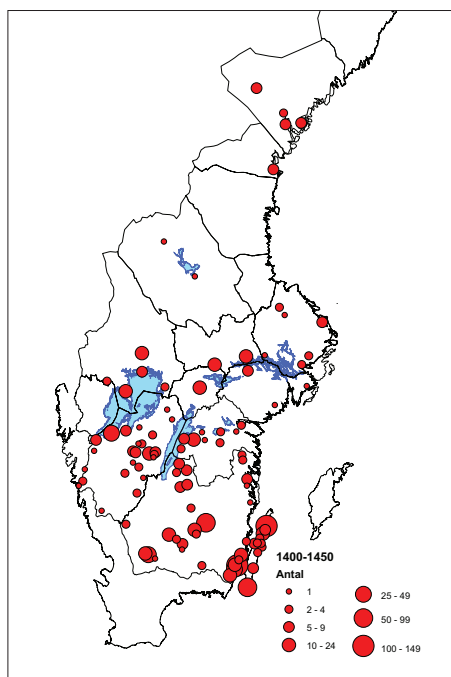

Fig. 14. Kyrkor med myntfynd från perioden 1400-1450.

Det är istället danska mynt som förekommer i södra och västra Sverige (258 ex.). De har en relativt låg silverhalt vilket kan ha bidragit till deras höga andel av fynden.

Skatterna är fåtaliga, men ger i några fall en annorlunda bild än kyrkfynden. Östergötland är, liksom under föregående period, avvikande med tyska men framförallt gotländska mynt. I Västergötland finns en skatt (Genevad Storegården, t.p.q. 1410) med enbart svenska örtugar (inkl. fyra från Åbo) förutom en tysk goldgulden, vilket visar på en skarp skillnaden mellan skattfynd och kyrkfynd.

Perioden 1450-1520

Myntningen i Sverige räckte nu inte till för att försörja hela landet med mynt. Det visar sig i det faktum att utländska mynt efterhand fick en dominerande ställning i myntfynden i kyrkorna i södra och västra Sverige (främst Småland, Värmland och Västergötland, men

Fig. 15. Tyskland, Mecklenburg. Tjurhuvudsbrakteat (pfennig) efter ca 1450. Halltorps kyrka, Småland.

även i viss mån i Östergötland). Det gäller främst tyska (mecklenburgska s.k. tjurhuvudsbrakteater och nordtyska Vinkenaugen) (fig. 15), men även danska (hvider) ingår. De gotländska mynten förefaller emellertid nu helt ha spelat ut sin roll eftersom gotländska mynt präglade efter dansk mynträkning (hvider) fr.o.m. ca 1455 i princip helt saknas utom i mindre antal i Småland. Man bör emellertid vara försiktig i denna fråga eftersom de även på Gotland är mindre vanliga. Det är möjligt att gotarna (som hade präglats i enorma mängder dessförinnan) har fortsatt att cirkulera under en längre tid. Totalt sett

	Kyrkor	Mynt
Dalarna	2	4
Dalsland	4	7
Gästrikland	1	2
Hälsingland	2	3
Medelpad	1	32
Närke	2	23
Småland	32	812
Södermanland	6	21
Uppland	9	42
Värmland	6	125
Västerbotten	1	4
Västergötland	30	229
Västmanland	2	114
Ångermanland	4	141
Öland	13	88
Östergötland	9	28
<i>Totalt</i>	<i>124</i>	<i>1.675</i>

Tabell 9. Kyrkfynd under perioden 1450-1520.

är det fråga om en dramatisk förändring av myntcirkulationen (fig. 16).

Det ledde också till att man 1453 bestämde att nya mynthus skulle upprättas i Kalmar, Söderköping och Åbo (Hildebrand 1879, 850). Så skedde också med undantag för Kalmar, men myntningarna blev kortvariga.

Totalt har antalet mynt ökat med 76%,

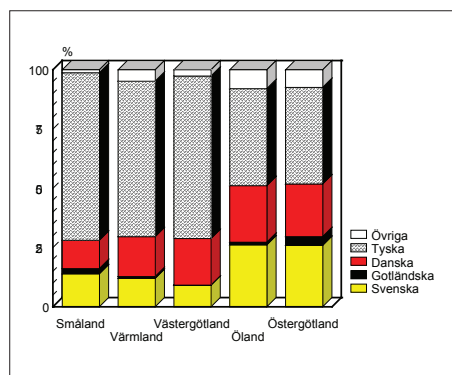

Fig. 16. Under andra hälften av 1400-talet är det utländska mynt som dominerar myntcirkulationen i västra och södra Sverige.

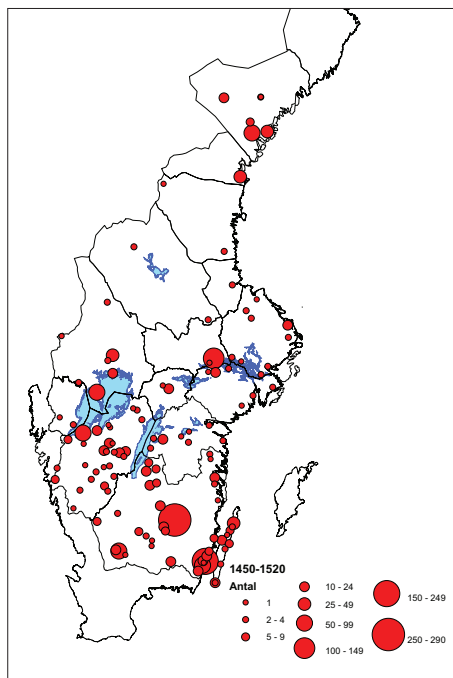

Fig. 17. Kyrkor med myntfynd från perioden 1450-1520.

men variationerna är mycket stora. ett flertal landskap har mer än fördubblat antalet (bl.a. Medelpad, Södermanland, Uppland, Värmland, Västergötland och Västmanland) (tab. 9 och fig. 17). Andra har minskat (Öland och Östergötland). Småland och Öland har

Fig. 18. Sten Sture d.ä. Stockholm, penning ca 1470-1500. I Mälarskapskapen skedde en kraftig ekonomisk tillväxt under 1400-talet. Den var säkerligen kopplad till järn- och kopparexporten. År 1479-1481 präglades denna penning i genomsnitt i mer än 1 miljon ex. per år. I S:ta Gertruds kapell fanns inte mindre än 32 ex. av denna typ. Detta ex. kommer från det närbelägna Västerås domkyrka, Västmanland.

tillsammans ökat med 534 ex. Utvecklingen speglar två trender i materialet. I Svealand och Norrland sker en kraftig ökning nästan helt baserat på svenska mynt. I västra och södra Sverige (Småland, Värmland och Västergötland) beror ökningen på de kraftigt underhålliga tjurhuvudsbrakteaterna. En enda kyrka i Småland (Åseda) är med 231 ex. starkt bidragande, men förstärker ändå bara en trend eftersom andra kyrkor också har ett stort antal av dessa mynt (Hagby - 76 ex., Halltorp - 61, Hamneda - 62).

Den dramatiska ökningen i Västmanland är helt kopplat till S:ta Gertruds kapell med 113 ex. varav inte mindre än 109 är svenska (fig. 18). Här är hela kyrkan utgrävd och visar potentialen för framtida utgrävningar i Mälardalen

I Ångermanland utgör de danska mynten 15%, tyska 3% och norska <1%. Den höga andelen danska mynt är förvånande eftersom sammansättningen i angränsande områden inte ger skäl att anta att de kommit via närområdena.

Av skattfynden framgår att i Mälarskapskapen är svenska mynt totalt dominerande, men i Götalandskapskapen är de i minoritet. I Västergötland har danska mynt en helt dominerande ställning med undantag för en sen (t.p.q. 1512) liten skatt från Börttegärde med enbart fem svenska mynt. Den liksom en skatt från Hästholmen, Östergötland, t.p.q. 1512, kan antyda att andelen svenska mynt började öka kring 1500 i Västergötland och Östergötland. I Småland har skatten från Mossåkra, t.p.q. 1457 en sammansättning som skiljer sig från fynden i kyrkor. Av totalt 5.081 ex, var 2.300 gotländska, 2.305 danska, endast 22 tyska (tjurhuvudsbrakteater) och resten svenska. De gotländska var säkerligen främst präglade före ca 1450. En skatt med 1.661 ex. från Maltorp i Småland, t.p.q. 1512 är dessvärre så dåligt beskriven att sammansättningen är osäker, men den kan eventuellt ha saknat tyska mynt.

Myntfynd i städer och kloster

Klackenberg behandlade bara landsortskyrkor, men i löpande text berörde han även fynd i städer. Det kan därför avslutningsvis finnas anledning att göra några översiktliga kommentarer kring myntfynd i städer och kloster (exkl. skattfynd). Två stadskyrkor har gett ett mycket rikt medeltida material. Det gäller Västerås domkyrka (506 ex.) i Västmanland och Växjö domkyrka (872 ex.) i Småland. I övrigt är det påfallande få stadskyrkor som har grävt ut och materialet därifrån är mycket begränsat. Västerås domkyrka pekar att högre valörer var vanligare i stadskyrkor, vilket visar att befolkningen var mer ekonomiskt välmående och/eller hade lättare tillgång till högre valörer. Samma slutsatser kan emellertid inte dras från fynden i Växjö domkyrka, som skiljer sig mycket mindre från småländska landsortskyrkor. En sannolik förklaring är att Mälardalen av allt att döma upplever en kraftig ökning av metallexporten (koppar och järn) från Bergslagen vid slutet av medeltiden. Eftersom det sammanfaller med att högre valörer dyker upp mot slutet av medeltiden gynnar det Västerås ekonomiskt, men inte Växjö. Det är osannolikt att grävningar i stadskyrkor kommer att ske i större utsträckning i framtiden. Däremot kan sammanställningar av fynden från stadsgrävningar på sikt utgöra ett intressant jämförelsematerial till fynden i landsortskyrkor. I dagsläget är detta material ännu alltför begränsat för att kunna utnyttjas.

Fyra kloster är mer eller mindre totalutgrävda och har rika fynd; Alvastra (1.261) och Vreta (ca 400) i Östergötland, och Gudhem (613) och Varnhem (216) i Västergötland. Kloster i städer har däremot grävts ut i mindre omfattning och fynden därifrån är därför också mer begränsade.

Myntfynden i klostren har normalt en annan karaktär och där förekommer högre valörer i en helt annan utsträckning än i kyrkorna.

Litteratur

- Bonnier, A.C. 1987: *Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250-1350*. Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 51. Uppsala 1987.
- DS - *Diplomatarium Suecanum*, I-. Stockholm 1829-.
- Golabiewski Lannby, M. 2009: Unikt gravfynd med 1100-talsmynt i Skänninge. *SNT* 2009:5, 110.
- Hildebrand, H. 1879: *Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring I*, Myntväsendet, Stockholm 1879, 770-927.
- Jonsson, K. 1982: Myntfynden. *Tusen år på kyrkudden, Leksands kyrka, arkeologi och byggnadshistoria* (red. B. Dadanell), Falun 1982, 159-164.
- Klackenberg, H. 1992: *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund 1992.
- LL - Lagerqvist, L.O. 1970: *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995-1520) samt gotländska mynt (ca 1140-1565)*, Stockholm 1970.
- Lindstedt, J. 1996: *Sverige eller Norge? En studie av en brakteatergrupp från 1300-talets mitt*, C-uppsats Stockholms universitet 1996.
- Myrberg, N.: *Ett eget värde. Gotlands tidigaste myntning, ca 1140-1220*. Stockholm 2008.
- Rasmusson, N. L. 1931: Det Bromelius-v. Bromellska myntkabinettet och dess bestånd av myntskatter. *Fornvännen* 1931, 377-384.
- Rasmusson, N. L. 1943: *Studier i norsk mynthistoria under tiden c:a 1270-1513*, II, 1319-1481. *Fornvännen* 1943, 267-281.
- SDHK - *Svensk diplomatarium, huvudkartoteket*. www.riksarkivet.se
- SML - *Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen*, 1-11. Stockholm 1982-2004.
- Thordman, B. 1936: Sveriges medeltidsmynt. *Nordisk kultur* 17. Stockholm 1936, 1-92.
- Åkestam, M. 2010: *Bebådelsebilder. Om bildbruk under medeltiden*. Stockholm 2010.

Skatten från Linnakse

Ivar Leimus och Mauri Kiudsoo

Den 17 augusti 2010 gjordes ett märkligt fynd i Estland i byn Linnakse (centrala delen av landskapet Harjumaa, Anija kommun, tidigare Harju-Jaani sn) (fig.1). Skatten bestod av nio silverornament, en silvertacka och 1.329 mynt och hade hittats med hjälp av en metalldetektor. Den övervägande delen av skatten (1.072 ex.) består av tyska mynt från ett stort antal myntorter, vidare anglosaxiska (161), danska (55), arabiska (14), svenska (Sigtuna? – 11) och ungerska (10). Enstaka exemplar kommer från Irland (3), Böhmen (2) och Italien (1) (fig. 3).

Med ledning av bestämningen av de yngsta mynten i skatten kan man anta att den deponerats i början av 1060-talet. Det yngsta säkert daterbara myntet är en pfennig från den saxiska hertigen Hermann (1059?-1086) präglad i Jever, vilket ger t.p.q. 1059. Bland de danska mynten finns emellertid mynt med runinskrift och de började präglas först ca 1060-1065. Linnakseskatten är därmed en av de tidigaste fynden med runmynt.

Fig. 1. Läget för Linnakseskatten.

Vid mitten av 1000-talet började höjdpunkten för den baltisk-finska handeln, som bl.a. avspeglas i ett anmärkningsvärt stort antal silverskatter i Estland. I de nordiska länderna däremot, med Gotland som undantag, minskade antalet skatter under den andra hälften av 1000-talet för att helt upphöra vid slutet av århundradet. I Estland finns ett antal stora skatter från just denna period. Inte mindre än 50 skatter från de fyra sista

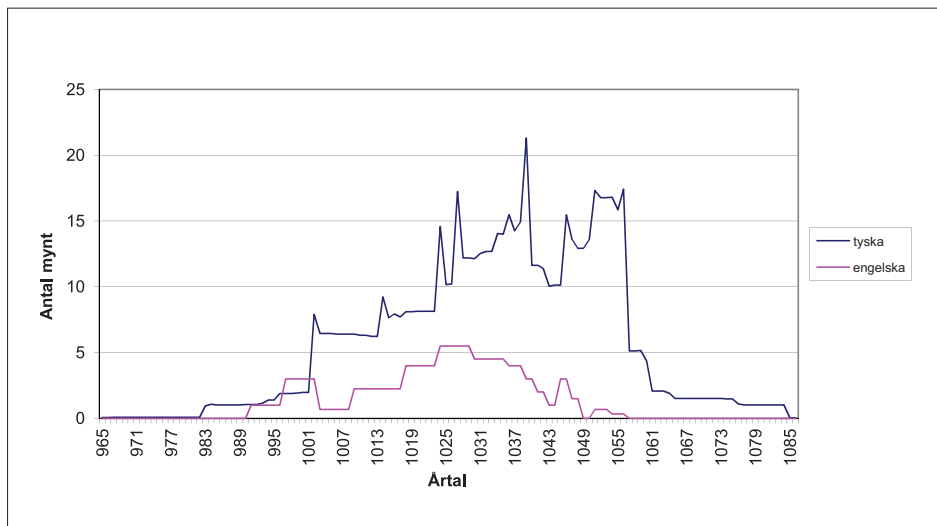

Fig. 2. De tyska och engelska myntens kronologiska fördelning i Linnakseskatten.

Fig. 3. Linnaxskatten. Foto: Mirja Ots.

decennierna på 1000-talet och senare har hittas här (Molvögin 1994, nr 34-81 samt senare tillägg), vilket med bred marginal överstiger antalet i andra Östersjöländer under denna tid (Gotland undantaget). I nordvästra och norra Estland är området utmed floden Pirita (området mellan floderna Pirita och Jägala) speciellt rikt (Molvögin 1994, karta efter s. 613).

Dessvärre har bara en del av mynten i dessa skatter hamnat på museer. Linnaxskatten är den näst största bevarade skatten från denna period efter Koseskatten (t.p.q. 1121, fler än 1.700 mynt) (Leimus 1986; Molvögin 1994, nr 76) och dess betydelse ligger främst i att den är komplett. Skatten hittades tillsammans med rester av ett lerkärl och ger för första gången en möjlighet att studera en estländsk 1000-talsskatt i sin helhet. Den kan därmed ge mycket värdefull information om myntskatternas sammansättning under den tiden (fig. 2).

Litteratur

Leimus, I. 1986: *Der Münzfund von Kose aus dem zweiten Viertel des 12. Jahrhundert*. Tallinn 1986.
 Molvögin, A. 1994: *Die Funde westeuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland*. Numismatische Studien 10. Hamburg 1994.

Aktuellt

Litteratur

Aagaard, Sven, *Frederik III, guldmynt og speciemønt 1648-1670*. Köpenhamn 2011. Fredrik III hade en mycket omfattande myntning i Danmark och Norge av guldmynt men framförallt av specier. Arbetet är långt mer än en stampanalys och katalog över kända exemplar av dessa mynt eftersom den innehåller en detaljerad redogörelse för myntningens historia, myntningsteknik, myntens bildspråk m.m.. Exemplarkatalogen anger inte bara var exemplaren befinner sig för närvarande utan ger även, i många fall långa, provenienskedjor. Huvudtyperna redovisas på 15 färgplanscher. Därmed tillfredsställer den de flesta krav man kan ha på ett verk av detta slag.

Jochumsen, Heinrich, *Katalog der Sammlung baltischer Münzen und Medaillen von Dr. phil. Anton Buchholtz*. Riga 2011. Anton Buchholtz (1848-1901) omfattande samling av baltiska mynt skänktes till Riga stads Historiska Museum (numera Rigas Museum för Stadshistoria och Sjöhistoria) som han också förestod. Under andra världskriget gick många av de mest värdefulla mynten förlorade. Med ledning av Buchholtz kartotekskort hade Heinrich Jochumsem gjort en katalog i folioformat över samlingen. Den har nu publicerats i faksimil. Totalt omfattade samlingen 4.464 nr med mynt och 419 nr med medaljer och av många nummer fanns det dessutom dubletter. Av dessa har efter kriget 2.980 mynt och 296 medaljer identifierats. Varje katalognummer är noggrannt beskrivet inkl. inskrifter. På 11 planscher avbildas foton av ett urval av mynten i samlingen. Buchholtz var också en ivrig forskare och han hade sannolikt planer på att publicera ett arbete om myntningen i Baltikum, men hindrades av sjukdom och för en tidig död. Eftersom mycket har skett forskningsmäs-

sigt inom baltisk mynthistoria finns även kommentarer med moderna bestämningar över samlingen.

Lohne, Otto, Risvaag, Jon Anders, Ulseth, Pål, och Lohne, Jardr, *The mint in the Nidaros archbishop's palace. Coin production under archbishop Gaute Ivarsson (1475-1510)*. Trondheim 2011. Byggnaderna på syd- och östsidan av ärkebiskopens palats i Trondheim brann 1983. Det föranledde utgrävningar 1991-1995 då man upptäckte rester av tre faser av den myntning som ägt rum här under perioderna ca 1500-1520-talet, 1520-talet-1532 resp. 1532-1537. Myntningen under Gaute Ivarsson bestod av hvider och penningar präglade under fas I. Den diskuteras med ledning av fynden i palatset och en analys av fynd med hans mynt och mynten själva baserat på en redovisning av exemplaren i norska fynd och samlingar. En stampstudie av hviderna talar för att även en mycket omdebatterad myntning i kung Hans namn och utan kyrkliga attribut tillhör Gaute Ivarssons myntning i Trondheim. Myntningens politiska och ekonomiska effekter diskuteras också.

Moneta 5 (red. B. Thelin och M. Wijk). Skånes Numismatiska Förening grundades 1931 på initiativ av Erik Persson (Gamby) och redan året därpå utkom det första numret av en ny tidskrift, *Moneta, Meddelanden från Skånes Numismatiska Förening*. *Moneta* 2-4 blev ett samlingsnummer och utkom först 1935. Därefter avstannade utgivningen av tidskriften ända fram till i år då *Moneta* 5 kom ut för att fira föreningens 80-årsjubileum. Det nu aktuella numret av *Moneta* har blivit betydligt tjockare än sina föregångare och omfattar 200 s. fördelade på 21 artiklar, varav många har ett skånskt tema. Här går det bara att nämna de som handlar om mynt och myntsamlare. Allan Hansson skriver om föreningens historia under de gångna 80 åren. Vikingatida mynt i olika former behandlas av Bo Gunnarsson, Cecilia von Heijne, Frédéric Elfver, Kent

Bengtsson och Jens Christian Moesgaard. Kjell Holmberg skriver om goten. Gustav I:s myntning i Västerås 1538-1540 diskuteras av Magnus Wijk. Sten Törngren berättar hur han förvärvade ett sällsynt kopparöre från Kristina. Bengt Hemmingsson behandlar Maria Eleonoras begravningskastmynt 1655. Kenneth Jonsson skriver om myntfynden från skånska kriget 1675-1679. Jan-Olof Björk och Sonny Serrestam skriver om två skånska myntsamlare A. Fr. Forsslund resp. Hjalmar Wennerth.

Mäkeler, Hendrik, *Reichsmünzwesen im späten Mittelalter. Teil I; Das 14. Jahrhundert*. Stuttgart 2010. Mäkeler är sedan några år verksam som chef för Uppsala universitets myntkabinett. Volymen är hans doktorsavhandling från 2009 som nu föreligger i tryck i lätt omarbetat skick. Den behandlar myntningen i Tyskland från Ludwig der Bayer 1314-1347 till Wenceslas 1376-1400. Inledningen sammanfaller med införandet av guldmynt och en högre valör i silver (groat) i Tyskland. Karl V 1346-1378 lyckades sedan genomföra krav på att rätten att prägla guldmynt bara kunde förlänas av kejsaren. Han präglade också (i liten skala) guldmynt som skulle vara giltiga i hela det Tyska riket. Han tvingades emellertid att ge efter och under hans son Wenceslas krossades kejsarens planerade nationella myntpolitik när andra makthavare skapade regionala myntförbund som själva bestämde över myntningen. Kejsarens misslyckade försök att skapa en nationell myntpolitik banade sedan väg för det Tyska rikets fortsatta splittring. Volym 2 kommer att behandla 1400-talets tyska myntning.

Nicol, N. Douglas, *Standard catalog of German coins 1501-present*. Iola 2010. Krause Publications har gjort sig kända för sina standardkataloger över hela världens mynt och efterhand har fler och fler äldre perioder tagits med. Tyskland utgör ett av de mest svåröverskådliga områdena p.g.a. den politiska splittringen. I den tredje upplagan

över Tyskland täcks nu hela perioden från 1501 till idag in och på 1.488 sidor är 20.000 typer illustrerade. Tjockare än så här kan en bok knappast bli.

Nilsson, Harald (red.), *Opus mixtum. Uppsatser kring Uppsala universitets myntkabinett*. Uppsala 2009. Efter att tre kataloger publicerats över olika delar av samlingen i Uppsala i serien *Studia Numismatica Upsaliensia* är det här dags för 19 artiklar som berör samlingarna. Hälften av artiklarna behandlar mynt från antiken till nyare tid, såväl svenska som ryska och orientaliska. Vikingatiden representeras av danska (Frédéric Elfver), islamiska (Gert Rispling) resp karolingiska (Hendrik Mäkelar och Peter Berghaus) mynt i Uppsala. Medeltida mynt behandlas av Kjell Holmberg (Åbopenningar från Karl Knutsson), Kenneth Jonsson (skattfynd från 1430-talet) och Lars O. Lagerqvist (Svante Nilssons örtug).

Rundberg, Jonas, *Den svenska örtugsmyntningen under Albrekt av Mecklenburg (1364-1389). En stampstudie*. Stockholm 2011. Förf. har tidigare gett ut en motsvarande stampstudie för perioden ca 1440 till 1470-talets slut. Örtugarna är indelade efter myntort: Stockholm/norra Tyskland (8 åt- och 9 fransidesstamper), Stockholm (102 åt- och 174 fransidesstamper), Söderköping (11 åt- och 22 fransidesstamper) och Kalmar (8 åt- och 24 fransidesstamper). Katalogen omfattar sammanlagt 1.235 ex. För varje myntort redovisas åtsides- resp. fransidesstamparna liksom inskrifternas text medan initial- och ordskiljetecknen beskrivs i ord. En relativ kronologi presenteras för typerna från Stockholm som i några fall skiljer sig från den som redovisas i Lars O. Lagerqvists bok, *Svenska mynt från vikingatid och medeltid*, Stockholm 1970. En absolut kronologi presenteras däremot inte. Den äldsta typen med Tre kronor(Kors anges som präglad i Stockholm eller norra Tyskland med hänvisning till Gerald Stefkes artikel

i Numismatiska Meddelanden XXXIII, men myntorten diskuteras inte i övrigt.

Viktiga skillnader mot författarens tidigare stampstudie är att stampkatalogens teckningar nu är utbytta mot fotoförstoringar. Vidare att exemplarkatalogen nu är ordnad efter åtsidans stampnummer och inte som tidigare efter om mynten fanns i fynd, resp. offentliga eller privata samlingar. Det sistnämnda uppmärksammas emellertid speciellt eftersom de anges med fet stil.

Nytt är en summarisk katalog över 25 skattfynd, hopade fynd och lösfynd, varav 19 från Sverige, fem från Finland och ett från Tyskland. Sett till antal exemplar är däremot fynden från Finland helt dominerande.

Woloszyn, Marcin (red.), *Byzantine coins in central Europe between the 5th and 10th century*. Kraków 2009. Volymen innehåller föredragen från en konferens med samma namn som hölls i Kraków 2007. Temat är mycket brett och följdriktigt ingår inte mindre än 37 föredrag. Helle Horsnæs, diskuterar fynden i Danmark med solidi präglade från 394 till första hälften av 500-talet. Det stora flertalet (223 ex.) har hittats på Bornholm, medan endast 41 ex. hittats i övriga Danmark. Hon argumenterar för att mynten på Bornholm importerats via en rutt som skiljer sig från fynden i övriga Danmark. Hennes katalog tar upp alla fynd t.o.m. 2007. Tuukka Talvio för en allmän diskussion om solidifynden i norra Europa.

Kenneth Jonsson

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf. Foto förf. om inget annat anges.

Stockholms
universitet